DHIMA YA METHALI KTIKA UKUZAJI WA NIDHAMU BAINA YA WANAJAMII KIJIJINI BUNGANDARO, WILA YANI RUBANDA NCHINI UGANDA

NA

ATWINIRAMASIKO IVAN

17/A/BAED/1089/F

TASNIFU YA UTAFITI ILIYOTOLEWA KW A LEN GO LA KUTOSHELEZA BAADHI YA MAHITAJI YA KUHITIMU SHAHADA YA UALIMU

KATIKA CHUO KIKUU

CHAKABALE.

JANUARI- 2021

UNGAMO

Mimi Atwiniramasiko lvan ninaungama kuwa hii ni kazi yangu mwenyewe iliyotokana na jitihada zangu mwenyewe na haijawahi kutolewa na mtu yeyote kwa chuo kikuu chochote.

ATWINIRAMASIKO IV AN

17/A/BAED/1089/F

09/02/2021

**IDHIN
I**

Pendekezo hili limeidhinishwa na Prof. Mukama Ruth ambaye ni msimamizi wangu katika chuo kikuu cha Kabale.

Date:18//02/2021

Prof. Mukama Ruth

(Msimamizi)

TABARUKU

Kazi hii naitabarukia mzazi wangu mpendwa: Bi. Aidah Ruth ambaye amenifadhili katika harakati za masomo, Mungu amlinde milele na milele.

SHUKRANI

Ningependa kutoa shukrani kwa watu wafuatao ambao walinisaidia katika kukamilisha kazi hii.

Kwanza namshukuru mamangu mpendwa yaani: Bi. Aidah Ruth ambaye amejaribu iwezekanavyo iii nisome hadi kwa kiwango hiki cha elimu. Shukrani kadhaa kwa Dadangu Tumwesigyire Eunice, ndugu zangu; Rwanfinzi Moses na Banyenzaki Janes ambao nimeshirikiana nao sana katika harakati hizi za elimu. Hata hivyo nawashukuru wahadhiri wangu wote chuoni Kabale ambao wanenielekeza tangu nilipofika chuoni hadi kwa kiwango hiki cha elimu. Hali kadhalika, nawashukru marafiki zangu katika chuo kikuu Kabale wakiongozwa na Aturinda Jonah. [singekuwa jitihada zao nisingehitimu hadi kwa kiwango hiki cha elimu

Kwa njia maalumu, namshukru msimamizi wangu mpendwa Prof. Mukama Ruth ambaye amenitolea mwelekeo katika harakati za kufanya utafiti huu ulioniwezesha kuhitimu shahada yangu ya kwanza katika chuo kikuu cha Kabale.

Bila shaka nawashukuru wanafunzi wenzangu ambao nimeshirirkiana nao katika harakati za masorno hadi kwa kiwango hiki cha elimu, kweli mwenyezi Mungu awabariki abadani.

DIBAJI

Utafiti huu ulikuwa na lengo la kuchunguza dhirna ya methali katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamii kijijini Bungandaro, wilayani Rubanda nchini Uganda. Dhima za methali katika ukuzaji wa nidhamu zilichunguzwa katika utafiti huu. Aidha utafiti huu umeziainisha methali katika makundi matatu makuu, yaani uainishaji huu hutegemea rnaana ya ndani pamoja na maana ya nje na walengwa wa rnethali husika. Vile vile, methali zirneainishwa kulingana na maudhui ya kimsingi yanayowasilishwa ndani ya methali hiyo hiyo, pamoja na uainisho wa kimafunzo. Makundi hayo ni pamoja na: Methali za kukashifu tabia mbaya miongoni mwa wanajamii, Methali za kuhimiza heshima kwa wazima miongoni mwa wanajamii pamoja na Methali za kuleta amani miongoni mwa wanajamii. Basi, makundi haya yote hukuza na kutimiza swala la nidhamu baina ya wanajamii. Utafiti huu umeundwa na sura tano yaani sura ya kwanza, pili, tatu, nne na tano. Sura ya Kwanza imeshughulikia Utangulizi, Tatizo la utafiti, Malengo ya Utafiti, Upeo wa utafiti, Umuhimu wa Utafiti na Changamoto zilizoukabili utafiti huu. Sura ya Pili imeshughulikia Mapitio ya Kitaaluma na ya Kazi tangulizi ambapo imeelezea yaliyoandikwa kuhusu methali na jinsi zinavyoweza kukuza nidhamu baina ya wanajamii. Aidha, imeelezea yaliyoandikwa kuhusu makundi pamoja na uanisho wa methali katika hali au masuala tofauti tofauti. Kadhalika, sura ya pili irneelezea Pengo la Maarifa na Kiunzi cha utafiti wa awali pamoja na jinsi utafiti huu ulivyoziba kiunzi au pengo li'ilo. Sura ya Tatu irnezungumzia Njia na Mbinu za Uafiti. Imezungumzia Utangulizi, Eneo la Utafiti, Sampuli ya Utafiti na Usampulishaji, Ukusanyaji wa Data. Uchambuzi wa Data na Vifaa vya Utafiti.Sura ya Nne imeeleza juu ya Uwasilishaji na Uchambuzi wa data,ambapo imeelezea aina za teknolojia ambazo huwa na dhima katika ukuzaji wa nidhamu. Sura ya tano imeeleza juu ya Muhtasari wa Utafiti na Mapendekezo.

YALIYOMO

UNGAMO i

IDHINI ii

TABARUKU iii

SHUKRANI iv

DIBAJI…… V

Y ALIYOMO vi

F ASILI YA AKRONIMU ix

F ASILI YA JED W ALI ZA UT AFITI.. x

SURA YA KWANZA 1

1.0 Utangulizi: 1

1.1 Usu Ii wa utafiti: 1

1.2 Suala la utafiti: 3

1.3.0 Melengo ya utafiti: 3

1.3.1 Lengo kuu: 3

1.3.2 Malengo mahususi: 3

1.4 Maswali ya utafiti: 4

1.5 Umuhimu wa utafiti: 4

1.6 Upeo wa utafiti: 5

1.6.1 Upeo wa kieneo: 5

1.6.2 Upeo wa wakati: 6

1. 7 Changamoto za utafiti: 6

1.8 Fasili ya istilahi muhimu 6

SURA YA PILI 8

MAPITIO YA MAANDISHI 8

2.0 Utangulizi: 8

2.1 Yaliyoandikwa kuhusu mtazamo wa wanajamii juu ya matumizi ya methali kama
njia ya kuimarisha nidhamu miongoni mwa wanajamii: 8
2.2 Yaliyoandikwa kuhusu uhusiano wa methali na tanzu nyingine za fasihi simulizi 8 2.3 Yaliyoandikwa kuhusu changamoto zinazoweza kukabili methali kutumiwa kama
njia ya uimarishaji wa nidhamu: 1
SURA YA TATU: 19
1
MB INU ZA UT AFITI 19
2.4 Yaliyoandikwa kuhusu njia za kukabiliana na changamoto zinazoweza kukabili
3.0 Utangulizi: 19
methali kutumiwa kama njia ya uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii.
3.1 Muundo wa utafiti: 19
3.2 Eneo la utafiti 19
3
3.3 Mbinu za ukusanyaji wa data 19
3.3. lMahojiano: 20
3.3.2 Hojaji: 20
3.3.3 Matumizi ya maktaba: 20
3.4 Utaratibu wa kukusanya data 20
3.5 Kuhakikisha ubora ..... : 20
3.6 Uchanganuzi wa data ..... : 20
3.7 Uteuzi wa sampuli: 20
SURA YA NNE 22
UC HAMB UZI WA DAT A 22
4.0 Uchambuzi wa data: 22
4.1 Kategoria ya data za methali za kuelimisha: 23
4.2 Kategoria ya data za methali za kuonya: 26
4.3 Kategoria ya data za methali za imani: 28
SURA YA TANO 31
MUHTASARI, HITIMISHO, NA MAPENDEKEZO 31

5.0 Utangulizi: 31
5 .1 Muhtasari 31
5.2 Hitimisho: 31
5.3 Mapendekezo 32
5.4 Mapendekezo ya uchunguzi zaidi: 32
MAREJEO 34
VIAMBATISHO 36
KIAMBATISHO CHA KWANZA 1 36
KIAMBA TIS HO CHA PILI 2 41
BAJETI: 41
KIAMBA TISHO CHA TA TU 03 42
RATIBA 42

F ASILI YA AKRONIMU

COVID 19 ---------- Corona Virus Disease 2019

UK. ----------Ukurasa

FASILI YA JEDWALI ZA UTAFITI

Jedwali 1 : Yaliyomo.

Jedwali la 2: Linadhihirisha orodha ya wahojiwa waliohojiwa katika utafiti: 21

Jedwali la 3: Linaloonyesha kategoria za methali katika uimarishaji wa nidhamu: 22

Jedwali la 4: Linaloonyesha methali katika kategoria ya kuelimisha: 23

Jedwali la 5: Linaloonyesha methali katika kategoria ya kuonya: 26

Jedwali la 6: Linaloonyesha methali katika kategoria ya imani: 29

Jedwali La 7: Linaloonyesha Mifano Ya Methali Zilizokusanywa Uwanjani: 36

Jedwali la 8: Linaloonyesha shughuli na gharama: 41

Jedwali la 9: Linaloonyesha ratiba ya utafiti 42

SURA YA KWANZA

1.0 Utangulizi:

Sura hii inatangulia na usuli wa utafiti, suala la utafiti, malengo ya utafiti, maswali ya utafiti, umuhimu wa utafiti na changamoto zilizokabili utafiti kama inavyoonyeshwa hapa chini.

1.1 Usuli wa utafiti:

Methali za lugha za kiafrika zimeshgulikiwa na waandishi wengi. Kuna wale ambao wamezikusanya bila ya kuzifafanua wala kubainisha matumizi yake. Wengine wanazifafanua na k:uonyesha jinsi zinavyotumiwa. Kitabu cha hivi karibuni zaidi kinachozungumzia methali kwa mapana ni kamusi ya rnethali za kiswahili (1989) kilichoandikwa na Ahmed Ndalu na G.K. King ei. Na katika somo hili, tulibainisha jinsi methali zinavyoweza kukuza nidhamu baina ya wanajamii nchini Uganda, ubainishaji huu umedhihirishwa wazi katika sura ya nne ya somo hili.

Methali (kutoka neno la Kiarabu *mathal)* ni usemi mfupi wa mapokeo wenye mpangilio maalumu wa maneno unaodokeza kwa muhtasari fikra au mafunzo mazito yatokanayo na uzoefu wa maisha ya jam ii husika, (Mlacha S.A.K 1985).

Kufungamana na fasili zinazoeleza maana ya methali, waandishi wengi kama Finnegan (1990). Parker (1974), Matteru (1987), Mulokozi (11989) na King'ei na Ndalu (1989)wamekubaliana kwamba methali ni matamshi yanayosheheni hekima na ambayo huwasilisha ujumbewake kitamathali. Licha ya maelezo haya kueleza maana ya methali, hayakutambua ni nini dhima ya methali hizi katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamii nchini uganda, walakini maelezo bainifu kama yalivyotolewa na wataalamu hawa, yaliakisiwa na mtafiti wa somo hili katika ubainishaji wa dhima ya methali katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamii nchini uganda tukilenga wilaya ya Rubanda.

Kamusi ya methali za Kiswahili (1989) iliyoandikwa na Ahmed Ndalu na G.K. King'ei. inafasili methali kama tungo fupi za kisanaa ambazo hutoa nasaha kwa lugha ya mafumbo. Somo hili limeafikiana na fasili ya Kamusi hii juu ya jinsi inavyoweza kueleza kwa tungo fupi hizi katika udhihirishaji wa maana pana katika jam ii yoyote ile.

Wikipedia (2018) inaeleza methali kama usemi mfupi wa mapokeo wenye mpangilio rnaalum wa maneno unaodokeza kwa muhtasari fikra au mafunzo mazito yatokanayo na uzoefu wa maisha yajamii husika.

Sengo(1997) anafasili methali kama semi fupi fupi zenye mpangilio maalumu wa maneno ambazo huelezea kwa muhtasari mafunzo, rnafurnbo na rnawazo mazito yaliyotokana na uzoefu wa kijamii. Mara nyingi, mawazo hayo huelezwa kwa kutumia tamathali hasa sitiari na mafumbo.

Mlacha (2000) anaeleza kuwa methali ni kauli fupi yenye pande mbili za fikra, ambazo upande wa kwanza huanza na upande wa pili humaliza. Kwa mfano: *Mficha ugonjwa, kifo humuumbua. Mcheza kwao hutunzwa. Haraka haraka haina baraka. Mkono mtupu haulambwi. Mkamia maji hayanywi.*

Kila taifa na kila kabila lina methali zake. Biblia, kwa rnfano, inakusanya nyingi kutoka Israeli katika kitabu maalumu, mbali na nyingine zipatikazo katika vitabu vingine, hasa vile vya hekima, wa ila kimahusiano na somo hili lililoshughulikiwa nchini Uganda, methali zilizotumiwa ni zile zinazotumiwa nchini Uganda na hasa hasa zile zinazoambatana na utunzaji wa nidhamu baina ya wanajamii nchini Uganda.

Traugott na wengine (198 l), wanaeleza kwamba, maana ya rnethali hutegemea muktadha au wakati maalumu katika jamii. Kwa maakisio yaliyofanyiwa na suala hilo, sorno hili lililinganisha jinsi methali zifuatavyo zinavyotumika katika wakati wa majuto:

- Asiyesikia la mkuu, huvunjika mguu.

Asiyefunzwa na mamake, hufunzwa na ulimwengu.

» Sikio la kufa, halisikii clawa.

- Macho hayana pazia.
- Mwenda tezi na omo, marejeo ni ngamani.

Aidha somo hili lilivyofanya ulinganishi na orodha ya methali kama zilivyobainishwa hapo juu, liliafikiana na mtazamo wa Traugott na wengine (1981) wanapoeleza kuwa maana ya methali hutegea muktadha au wakati maaiurnu katika jam ii.

Naomi Kipury (1985) anakubaliana na Odaga wanapotambua kuwa matamshi ya tamathali (methali), yanahamasisha msomaji yeyote yule kwa kumfanya atazamie ufafanuzi zaidi juu

ya mtindo, mi undo na matumizi ya methali rahisi, methali zinazotatanisha, na hata methali zinazopingana. Mbali na mtindo au miundo kama inavyojadiliwa na wataaiamu Naomi Kipury na Odaga, pia somo hili letu limebainisha kuwa, ujumbe husika nao pia unaweza kutambuliwa na wasomaji wa kifungu chochote kite cha methali.

Fasili kama zilivyojadiliwa hapo juu, zinaeleza taarifa tofauti tofauti kuhusu methali. Aidha utambuzi kama unavyojadiliwa hapo juu, ni wenye uhusiano na methali, hata hivyo utafiti huu unathamini kuwa maelezo kama yanavyodhihirishwa juu, hayawezi kuwa maoni ya mwisho katika masomo yenye uhusiano na methali, lakini maoni haya yalichangia sana katika somo hili katika ubainishaji wa dhima ya methali katika uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii.

1.2 Suala la utafiti:

Tafiti nyingi zimefanywa juu ya fasihi simulizi, hata hivyo matawi kadhaa yamefanyiwa uchunguzi, ila tawi la methali, pia somo hili limeshatambua kuwa methali ni utanzu wa fasihi simulizi, miongoni mwa tafiti zilizofanywa ni pamoja na zifuatazo; kuna uchunguzi uliofanywa juu ya dhima ya fasihi simulizi katika utunzaji wa nidhamu miongoni mwa wanajamii. uchunguzi mwingine ulifanywa kuhusu mchango wa fasihi simulizi katika jamii pamoja na uchunguzi uliofanywa kuhusu dhima ya nyimbo katika kukuza maadili ya Wakonjo. Tafiti hizi zote zinahusu fasihi simulizi, na matawi mengineyo ya fasihi simulizi yamefanyiwa uchunguzi juu ya jinsi yanavyochangia katika jam ii, ila tu tawi la methali, hili ni pengo ambalo ni lazima lizibwe. Kwa hivyo nalo tawi la methali litafanyiwa uchunguzi utakaolenga kubainisha utafiti kuhusu dhima ya methali katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamii kijijini Bugandaro wilayani Rubanda nchini Uganda.

1.3.0 Melengo ya utafiti:

Utafiti huu ulikuwa na lengo kuu pamoja na malengo mahususi kama ilivyobainishwa hapa chini.

1.3.l Lengo kuu:

Uafiti huu ulikuwa na lengo kuu la kubainisha dhima ya methali katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamii kijijini Bugandaro wilayani Rubanda nchini Uganda.

1.3.2 Malengo mahususi:

i. Kubainisha mtazamo wa wanajamii juu ya matumizi ya methali kama njia ya kuimarisha nidhamu miongoni mwa wanajamii.

11. Kutarnbua uhusiano kati ya methali na matawi mengine za fasihi sirnulizi katika uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii.

12. Kubainisha changamoto zinazokumba methali kama njia ya kuimarisha nidhamu baina ya wanajamii.

iv. Kutambua njia zinazoweza kukabiliana na changamoto zinazokumba methali katika
uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii.

1.4 Maswali ya utafiti:

1. Ni mtazamo gani wa wanajamii juu ya matumizi ya methali karna njia ya kuimarisha nidhamu miongoni mwa wanajamii ?

11. Ni uhusiano gani kati ya methali na matawi mingine ya fasihi simulizi katika uimarishaji wa nidhamu miongoni mwa wanajamii?

iii. Ni changamoto zipi ambazo zinakumba methali methali kama njia ya kuimarisha nidhamu baina ya wanajamii.

iv. Ni njia zipi zinazoweza kutumiwa katika kukabiliana na changamoto zinazokumba methali katika uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii?

1.5 Umuhimu wa utafiti:

Uafiti huu utakuwa na umuhimu kwa mtafiti, serikali, chuo na jamii kama ifuatavyo:

Kwa maakisio ambayo yameshafanywa na uchunguzi huu, ni ukweli kwamba methali zinaweza kuwa na dhima ya kukashifu tabia mbaya baina ya wanajamii, tuseme vile kama methali zifuatazo, zinaweza kuchangia sana katika uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii, miongoni mwa methali hizo ni pamoja na zifuatazo:

Entahurira eheirwa ya'bona--Asiyesikia la mkuu, huvunjika mguu.

Sikio la kufa halisikii dawa Eyenda kufa tehurira nzamba.

Omuriro nigurazibwa ogundi Dawa ya rnoto ni moto.

Nyantahurira akarya erisho rye -- Asiyesikia la mkuu, huvunjika mguu.

Aidha kwa kurejelea mifano ya methali kama zinavyoonyeshwa hapo juu, ni bayana kuwa methali hizi zinaweza kutumiwa na watu wazima au hata na mzazi yeyote katika kumfunza mtotowe juu ya kuepuk.ana na tabia mbaya zikiwemo ulevi, ukahaba, uzinifu pamoja na wezi.

Vile vile, utafiti huu umebainisha kuwa methali zinaweza kuwa chombo mahususi cha kukuza na kuendeleza lugha ya wanajamii. Hii ni kwa sababu methali hutungwa na maneno ya kikawaida ingawa huwa si rahisi kuutambua ujumbe unaobebwa na methali husika.

Utafiti huu umemwezesha mtafiti kukuza kipawa cha ukusanyaji wa data, miongoni mwa vipawa hivyo ni pamoja na mahojiano, matumizi ya hojaji pamoja na uchanganuzi wa data.

Mbali na maturnizi ya methali, pia ni kwamba utafiti huu umebainisha njia kadhaa zinazoweza kuimarisha nidhamu baina ya wanajainii. Kadha wa hayo ni kuwa utafiti huu, urnebainisha nyimbo, vitendawili, ngano, hadithi pamoja na visakale kama njia nyinginezo za kuimarisha nidhamu baina ya wanajamii nchini Uganda. Hata hivyo, utafiti huu umeendelea kubainisha kuwa nyimbo, vitendawili, ngano, hadithi pamoja na visakale vyote hupatikana katika tanzu bainifu za fasihi simulizi.

Vile vile, utafiti huu unaweza kurejelewa na watafiti wengine ili kupata matini zenye uhusiano na soma hili, miongoni mwa hawa kunaweza kuwa na wanafunzi wa vyuo au hata na wale walimu wa fasihi katika shule za upili.

Hata hivyo, utafiti huu umebainisha kuwa methali ni mojawapo wa kuwasaidia wanajamii juu ya kutamka vyema msamiati wa lugha ya jamii husika. Jambo hili linathibitishwa na kauli kuwa kila jamii huwa na methali zinazotumika ingawa methali hizo zinaweza kufasiliwa kwa lugha nyingine na kutoa maana sawa.

Kwa ujumla, utafiti huu umependekeza suala kadhaa la utafiti ambalo ni lazima litafutiliwe na kutatuliwa, suala la ziada lililopendekezwa na somo hili ni kubainisha dhima ya methali katika ukuzaji wa lugha katika jam ii ya Wakiga nchini Uganda wilayani Rubanda.

1.6 Upeo wa utafiti:

Katika utafiti huu, mtafiti alichunguza dhima ya methali katika kuimarisha nidhamu ya wanajamii nchini Uganda tukilenga kijijini Bugandaro.

1.6.1 Upeo wa kieneo:

Utafiti huu ulifanyiwa wilayani Rubanda katika kijii cha Bugandaro. Eneo hili lilichaguliwa kwa utafiti huu kwani ndilo eneo lililokuwa na idadi kubwa ya wanajamii. Vile vile, eneo hili limechaguliwa kwa kuwa ndicho kijiji cha mtafiti na hivyo basi kitampunguzia gharama kama vile, gharama za malazi pamoja na nauli.

1.6.2 Upeo wa wakati:

Mtafiti alitumia kipindi cha miezi miwili kukamilisha utafiti huu.

1.7 Changamoto za utafiti:

Katika harakati za kufanya utafiti, mtatiti amekumbwa na changamoto zifuatazo:

Watafitiwa wengi hawakupatikana kwa wakati wenyewe waliopatikana hasa wale wenye ujuzi juu ya methali za jamii. Utafiti huu uligundua kuwa hiki kilisababishwa na majanga ya COVID-19 ambapo watu walijaribu kujificha huku wakijikinga kutokana na virusi vya COVID- 19, hiki kiliarhiri wingi wa data zilizositahili kukusanywa kutoka uwanjani, lakini mtafiti alijaribu kutumia simu kuwapigia wahojiwa wake pamoja na mitandao ya kijamii pamoja na facebook na whatsapp ili kukusanya data kutoka kwa wahojiwa waliokusudiwa.

Gharama nyingi sana zilihitajika na kutumiwa katika utafiti huu, gharama za kununua huduma za simu pamoja na huduma za mtandao zilikuwa ni nyingi sana, hiki kilisababishwa na ujifichaji wa wahojiwa waliojaribu kujikingia virusi vya COVID- 19.

Kaclhalika ni kwamba, utafiti huu unatarajiwa kuwa haukupata data za kirnsingi kwani, kuna wahojiwa arnbao hawakuhojiwa ana kwa ana ingawa walihojiwa kupitia simu pamoja na rnitandao ya kijarnii.

Vile vile, kuna vifaa arnbavyo vilianza kumkabili mtafiti kimatumizi, yaani: vifaa hivyo vilimbidi mtafiti kuwa na ufundi wa kutosha iii kuturnia vifaa hivyo. Vifaa kama smmu za rununu (smart phones), vinasa sauti pamoja na tepu rikoda vilimkabili mtafiti juu ya kuvitumia sambamba, lakini mtatiti alijaribu kukopa maarifa kutoka kwa ndugu zake iii aweze kutumia vifaa hivi katika ukusanyaji wa data zilizokamilisha somo hili.

Mbali na vifaa kuanza kumkabili mtafiti, vilikataa kuwaka kati kati ya harakati za kukusanya data na hiki kilimbidi mtafiti kutafuta watengenezaji wa vifaa hivi ili kuweza kuendelea na shughuli za utatiti.

Aidha, kuna data ambazo zilitolewa kwa lugha za kienyeji ambazo lazima zilisitahili zifasiliwe, hiki kilimbidi mtafiti kumwajili mfasiri iii kuweza kuzifasili data hizo kutoka lugha moja hadi nyingine. lngawa hiki kilimbidi mtafiti kutumia gharama zaidi ya bajeti yake, lakini data za kusudi zilikusanyiwa na kukamilisha soma hili.

1.8 Fasili ya istilahi muhimu

Nidhamu :

Nijinsi ya kujitunza katika jamii.

Ni tabia zinazoweza kuzingatiwa na binadamu katika maisha ya kila siku.

Dhima:

Wajibu mkubwa pamoja na uwezo wa kufanya jambo, wadhifa najukumu.

Methali:

Ni tungo fupi za kisanaa ambazo hutoa nasaha kwa lugha ya mafumbo.

Fasihi simulizi:

Ni kazi ya sanaa ambayo huhifadhiwa kichwani na kusambazwa kwa njia ya masimulizi /kimdomo.

Wikipedia:

Ni uwanja maalumu wa data za kilektroniki.

Ni aina ya maktaba ya kilektroniki.

Whatsapp:

Ni mtandao wa kijamii unaotumiwa na wanajamii katika mawasiliano.

Facebook:

Ni mtandao wa kijamii unaotumiwa na wanajamii katika mawasiliano.

Bajeti:

Ni orodha au mpango wa gharama zitakazotumiwa katika kukamilisha jambo fulani.

SURA YA PILI

MAPITIO YA MAANDISHI

2.0 Utangulizi:

Sura hii inahusu yale yaliyoandikwa na wataalamu wa awali ambayo ni yenye uhusiano na rnada ya somo hili, mambo hayo kama yalivyoandikwa na wahojiwa wengine sio mambo ya mwisho yaliyorejelewa kukamilisha somo hili, walakini maoni hayo yameakisiwa sana na somo hili katika ubainishaji wa data zilizotumiwa kukamilisha somo hili kama inavyojadiliwa hapa chini:

2.1 Yaliyoandikwa kuhusu mtazamo wa wanajamii juu ya matumizi ya methali kama njia ya kuimarisha nidhamu miongoni mwa wanajamii:

Mjala (2000) katika toleo lake la pili katika kitabu chake" dhana ya fasihi", anaeleza kuwa taarifa hasa zile zinazohusiana na mambo ya kikale, hayawezi kupatikana hivyo hivyo bila kulitoa jasho. Pia katika maandishi yake, anaeleza kuwa tanzu za fasihi simulizi kama vile methali, vitendawili, hadithi pamoja na ngano huwa ni nadra sana kutolewa na vijana wa enzi ya leo, katika maelezo ya ziada anaeleza kuwa wanajamii hasa wale wa umri wa miaka 15- 40, hawana maarifa ya kutosha kuhusu vifungu hivi vya kifasihi. Somo hili lilivyochunguza mtazamo huu wa Mjala, kwanza likakabiliwa na swala la kiubongo, je, wanajamii hawa hawataki kujifunza vifungu hivi vya kifasihi au hawana pa kujifunzia vifungu hivi ?, lakini kwa mbinu ya mahojiano na wachache wa wanajamii, somo hili liligundua kuwa wanajamii wa enzi ya leo, pengine wameshikiriwa na asasi za sayansi na teknolojia inayohusika na vifaa kama runinga na mitandao ambapo muda mwingi humalizika kwa kupiga gumzo, siasa pamoja na biashara. Kwa mazungumzo pia, ilibainika kuwa kinachohitajika ni kuwatambelea wazee wenye umri zaidi ya miaka 55 kwani ndio wenye maarifa ya kifasihi. Somo hili kwanza likatambua kuwa hii ni mojawapo wa changamoto zinazoweza kukabili methali kutumiwa kama njia ya uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii kwani, vijana hutumia mitandao na teknolojia kinyume cha matarajio, pili somo hili likatambua kuwa hii inav ezakuwa mojawapo wa njia za kukabiliana na changamoto hii, kwani kazi za kifasihi kama vile methali zinaweza kuhifadhiwa na vyombo hivi pamoja na kuwasilishwa kwa matumizi ya uwanja huu wa kiteknolojia.

2.2 Yaliyoandikwa kuhusu uhusiano wa methali na tanzu nyingine za fasihi simulizi:

Wikipedia (20 I 7) Katika chapisho Ia 04/10/017 Iililohusu nyimbo, linaeleza kwamba, nyimbo ni tungo za kisanaa zinazoeleza shughuli za kijamii, shughuli hizi ni pamoja na; kiuchumii na kidini. Nyimbo huimbwa nyakati tofauti tofauti kueleza matukio au hisia tofauti, kwa mfano huzuni, kulalamika, mawasiliano na miungu na kuomba uponyaji. Nyimbo za kiasili ya makabila mengi ya kiafrika huimbwa huku zikiwa na maudhui pamoja na dhima kama vile kuelimisha, kutoa maoni, juu ya tabia mbovu katika jamii. Chapisho la Wikipedia linahusu nyimbo kuliko methali, lakini kwa vile, yote ni matawi ya fasihi simulizi. Ulinganuzi uliofanyiwa katika somo hili, kwa kubainisha uhusiano kati ya methali na nyimbo, ulitambua kuwa nyimbo na methali zote ni tanzu za fasihi simulizi na hivyo basi zinaweza kuimarisha nidhamu baina ya wanajamii nchini Uganda. Kauli hii ilithibitishwa na wimbo wenye beti tano pamoja na methali kumi ambapo mwungano wa tanzu hizi mbili ulidhihirisha kuwa kweli nyimbo na methali ni tanzu zenye uhusiano katika uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii:

Wimbo wenye mada " matendo mema ya watu wema"

Sibali kughilibiwa, kwa moto kuzaa jivu

Au Ngomba kutoa, ndizi zake zilo mbivu

Lakini sijakolewa, chema kuzaa kiovu

Matenc!o rnerna ya wema, maovu ni ya waovu

Tenclo hufata asili, kama nyoka na mwanawe

Asokuwa na fadhila, lipi jerna alitowe?

Ila kero na ficlhuli, jinginelo asijue

Matendo mema ya wema, maovu ni ya waovu

Mie ninavyoamini, na vile nilivyoona

Binaclamu mhisani, matenclo yake bayana

Hutoka kwake rohoni, kwenye dhati kiungwana

Matendo mema ya wema, maovu ni ya waovu >

Hata kama ungasoma, kumbu kumbu za zamani

Juu yao watu wema, kabisa utabaini

Mambo yao ya hikima, matendo ya kihisani

Matendo mema ya wema, maovu ni ya waovu

Muovu atende nini, cha kuliwaza nafusi

Damu yake huwa duni, ya vitendo vya maasi

Asilani hana soni, hachelei na matusi

Matendo mema ya wema, maovu ni ya waovu

Methali kumi zinazothibitisha kauli kuwa nyimbo zinahusiana na methali katika uimarishaji wa nidhamu katika jamii:

- Akufaye kwa dhiki, ndiye rafiki
- Akufanyiae ubaya, mlipe wema
- Asiyelelewa na mamae hulelewa na ulimwengu
- Bendera hufuata upepo
- haraka haraka, haina baraka.
- Mcheka kilema, hafi bila kumpata
- Mchimba shimo, humwangukia mwenyewe
- Mfuata nyuki, hakosi asali
- Mke ni nguo, mgomba kupaliliwa
- Mkono mmoja haulei mwana.

Wimbo wa 'matendo mema ya watu wema' kama unavyoonyeshwa hapo juu pamoja na methali kumi zilizotajwa hapo juu, ufafanuzi zaidi wa vifungu hivi umetoleva bayana katika sura ya nne, walakini katika sura hii ya pili yametolewa kuthibitisha uhusiano baina ya nyimbo na methali.

Madumbala (2017- 73) akinukuu jambo la wikipedia kwa kueleza kuwa, dhima ya nyimbo katika kabila la Wakunguru ni kuiomba miungu na mizimu ya kikunguru iii ipokee maombi ya watu. Jinsi watu wanavyosali kwa ufundi mkubwa, ndivyo wanavyodhihirisha na kuifurahisha miungu na ndivyo waombaji wanavyokuwa katika nafasi nzuri ya kusaidiwa.

Nyimbo za kidini zinatumika kuonyesha uwoga na heshima kwa miungu na mizimu kupunguza hasira zao kwa watu . Maoni ya Madumbala yalisaidia utaftti huu kubainisha kuwa nyimbo zina dhima kubwa ya kufundisha pamoja na kuwaelimisha wanajamii kuhusu mambo ya Mungu, na hata hivyo somo hili lilivyofanya maakisio na nukuu la Madumbala, lilibainisha kuwa pia kuna methali katika kijiji cha Bugandaro na ambazo zina dhima sawa. **Mifano ya methali hizo ni pamoja na:**

- Mwamini mungu si mtovu
- Jitihadi haiondoi kudura
- Kucha Mungu si kilemba cheupe
- Kurambaramba ndio kula, kunenepa kwake mola
- Mkataa ya musa hupata ya firauna.
- Msishukuru mja, hamshukuru molawe.
- Mungu hamfichi mnafiki
- Mungu si asumani
- Penye wengi pana Mungu
- Usishindane na kari, kari ni mja wa Mungu

Basi kurejelea mifano ya methali zilizopo juu, ilibainishwa kuwa nyimbo sio utanzu tu wa fasihi simulizi wenye dhima ya maombolezi, wala ni utanzu wa methali unaoweza kutumiwa katika maombolezi baina ya watu na Mola. Kwa hivyo maandishi yake Madumballa yalitumiwa na utafiti kama mwongozo uliotambua uhusiano uliopo baina ya nyimbo na methali.

2.3 Yaliyoandikwa kuhusu changamoto zinazoweza kukabili methali kutumiwa kama njia ya uinarishaji wa nidhamu:

Odaga B. na K. Akivaga (1982). katika *kitabu cha uainisho wa methali,* walibainisha kuwa leng pana la makala hayo yalikuwa ni kuonyesha kwamba methali hazijaainishwa kwa njia mwafaka, na walipendekeza njia nyingine ya kuzigawanya katika makundi mbali mbali. lmani yao ni kwamba njia waliyoipcndekeza ni bora zaidi. Iii umuhimu wa pendekezo lao uonyeshwe kinaganaga, ina juzu kupitia maandishi ya baadhi ya watafiti waliojaribu kuzigawa methali katika matawi tofauti tofauti. B. Odaga na K. Akivaga (1982) wanazungumzia methali na vitendawili katika sura moja (UK] 10- 115). Kutokana na maelezo yao, inaonekana kama tanzu hizi za fasihi simulizi ni ndogo sana.

Hivyo basi, haziwezi kugawika zaidi katika matawi mbali mbali wala kujadiliwa kwa uketo. Pengine, watafiti hawa wanaweza kusamehewa kwa kuwa wakati walipokuwa wakiandika, somo la fasihi simulizi katika shule za sekondari humu nchini lilikuwa halijashindilia mizizi yake. Marejeleo mengi yalihitajika shuleni basi. Tahadhari kuchukuliwa kuhusu dosari zilizokuwemo. Si ajabu kwamba kitabu hiki kilichapishwa muda mrefu baada ya vitabu viwili tu kuandikwa, navyo vilikuwa Kikuyu folktales (1970) na Popular culture of East Africa (1972). Shida moja ni kwarnba tatizo hili linaendelezwa katika vitabu vinavyofutia. Katika kitabu alichokiandika Odaga (1984), methali hazizungumziwi kwa njia ya kitaalamu. Kimahusino na somo hili, limebainisha kuwa na hata leo kuna utata unaokabili methali kuturniwa katika jam ii na wanajamii, kadhaa wa hayo ni kuwa somo hili limebainisha kuwa wanajamii wengi wa kisasa hawana marejeleo *ya* kupata methali za kuturnia maishani mwao.

Mjala (2000), katika toleo lake la pili katika kitabu chake " dhana ya fasihi", anaeleza kuwa taarifa hasa zile zinazohusiana na mambo ya kikale, hayawezi kupatikana hivyo hivyo bila kulitoa jasho. Pia katika maandishi yake, anaeleza kuwa tanzu za fasihi simulizi kama vile methali, vitendawili, hadihi pamoja na ngano huwa ni nadra sana kutolewa na vijana wa enzi ya leo, katika maelezo ya ziada anaeleza kuwa wanajamii hasa wale wa umri wa miaka I 5- 40, hawana maarifa ya kutosha kuhusu vifungu hivi vya kifasihi. Somo hili lilivyociunguza mtazamo huu wa Mjala, kwanza likakabiliwa na swala la kiubongo, je, wanajamii hawa hawataki kujifunza vifungu hivi vya kifasihi au hawana pa kujifunzia vifungu hivi ?, lakini

kwa mbinu ya mahojiano na wachache wa wanajamii, somo hili liligundua kuwa wanajamii wa enzi ya leo, pengine wameshikiriwa na asasi za sayansi na teknolojia inayohusika na vifaa kama runinga na mitandao ambapo muda mwingi humalizika kwa kupiga gumzo, siasa pamoja na biashara. Kwa mazungumzo pia, ilibainika kuwa kinachohitajika ni kuwatambelea wazee wenye umri zaicli ya miaka 55 kwani ndio wenye maarifa ya kifasihi. Somo hili kwanza likatambua kuwa hii ni mojawapo wa changamoto zinazoweza kukabili methali kutumiwa kama njia ya uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii kwani, vijana hutumia mnitandao na teknolojia kinyume cha matarajio, pili somo hili likatambua kuwa hii inawezakuwa mojawapo wa njia za kukabiliana na changamoto hii, kwani kazi za kifasihi kama vile methali zinaweza kuhifadhiwa na vyombo hivi pamoja na kuwasilishwa kwa maturnizi ya uwanja huu wa kiteknolojia.

24 Yaliyoandikwa kuhusu njia za kukabiliana na changamoto zinazoweza kukabili methali kutumiwa kama njia ya uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii:

Jokobson (1974), akiendeleza kazi ya De Saussaure katika muktadha wa uhakiki wa ushairi, anashughulikia lugha halisi na lugha ya kitamathali katika ushairi. Kimapokeo, lugha ya kitamathali hutumiwa badala ya maneno yaliyozowewa iii kutilia nuru na uthabiti jambo linalozungumzwa. Hali ipatikanayo katika matumizi ya stiari, kwa mfano, ni ubadilishaji wa neno moja na neno jingine. Msingi wa ubadilishaji huu ni kwamba kuna mshabaha wa kitajiriba kati ya neno lililozowewa na lile la kitamathali. Tunaposema neno iilizowewa, tuna maana ya neno lisilohitaji tafsili husishi, neno linapaswa kuchukuliwa kama linavyofahamika moja kwa moja na jamii- lugha fulani.

Kuna ubadilishaji mwingine wa maneno unaoitwa metonimia. Katika metoninia, jina la sehemu ya kitu kimoja, au kitu kidogo kinachohusiana na kingine kikubwa hutumiwa kuwakilisha kuwakilisha kitu kamili. Mifano ifuatayo (Senkoro, 1982:15) inathibitisha jambo hili:

Jembe -- Mkulima

Kalamu -- Mwanafunzi

lkulu -- Raisi

Mvi -- Uzee

Kiti -- Uongozi

Jozi za maneno yaliyoandikwa hapo juu zinapatikana katika jam ii moja kimuktadha. Baadhi ya maneno yanayopatikana katika jozi hizi yana uhusiano wa kimantiki, yaani moja linasababisha lingine. Uhusiano wa jembe na mkulima, kalamu na mwanafunzi ni wa kimetonimia. Neno la kwanza ni miongoni mwa sifa za neno la pili. Badala ya kuzichukua dhana za metonimia na sitiari kama dhana mbili tofauti zinazotumika katika mawanda mbali mbali ya maisha ya mtu, Jakobson anaitumia metonimia kuwakilisha lugha iliyozowewa na kusimamia lugha ya kitamathali.Tofauti kuu iliyopo baina ya dhana hizi mbili ni kwamba rnetonimia siku zote huzungumzia kadhia zinazofahamika moja kwa moja ilihali istiari hueleweka tu baada ya kufasili na kutambua sifa zinazofanana kati ya mambo yanayolinganishwa.

Tanzu mbali mbali za fasihi hutegemea uhusiano uliopo kati ya metonimia na stiari. Katika lugha ya kishairi kwa rnfano, stiari na aina zingine za tarnathali za usemi hubainika zaidi. Kwa upande mwingine, masimulizi ya kinathari hutumia uhusiano wa maneno kimetonimia kuwasilisha ujumbe wake. Maoni ya Jakobson, ni kwamba umuhimu wa lugha ya kitamathali unalingana na wa lugha isiyokuwa ya kitamathali. Kile ambacho lugha ya ushairi hufanya ni kumrusha msomaji katika malimwengu ambayo hajayazoea- na kumwezesha kuona tafsili nyingi za neno moja. Ukweli ni kwamba lugha ya binadamu yenyewe ni tamathali ya aina fulani kwa vile uhusiano uliopo baina ya neno na maana yake ni kunasibisha. Hivyo basi, lugha ya kishairi huzidisha ukengeushi wa msomaji kutokana na hali alizozoea.

Mawazo ya Jokobson yanaweza kumsaidia mtafiti wa methali kubainisha viwango vya utamathali vinavyopatikana katika methali tofauti tofauti. Kutokana na usaidizi huu, mtafiti anaweza kuzigawa methali kufungamana na matumizi ya lugha. Na hata hivyo kurejelea malengo ya somo hili, utafiti huu ulitumia maoni ya Jokobson, kama mojawapo wa njia za kukabiliana na changamoto za kutumia methali kama njia ya uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii nchini Uganda.

Mark, (2006) katika warsha, jijini Kampala Chuo Kikuu Makerere, katika wasilisho, yeye aliwasilisha kwamba maendeleo ya sayansi na teknolojia yanayohusika na matumizi ya vifaa kama runinga, viuweo(laptops), tepurekoda na simu za rununu(smart phones) husaidia sana katika kuhifaclhi na kueneza makala ya fasihi simulizi kama nahau, nyimbo, ngano na hadithi. Ngano, hadithi, methali pamoja na nyimbo hubeba ujumbe pamoja na maudhui yanayochangia sana katika kukuza na kuimarisha nidhamu za wanajamii.Ni wazi kuwa hadithi, nyimbo, ngano, methali pamoja na nahau hutungwa na kutumika iii kuwasilisha ujumbe maalumu unaokusudiwa kwa jam ii husika. Katika maoni yake Mark hakudhihirisha bayana jinsi vifungu hivyo vinavyochangia sana katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamii lakini utafiti huu kwa kuongozwa na maoni ya Mark, ulitambua kuwa vifaa hivi vya teknolojia vinaweza kutumiwa kama njia sambamba ya kuwasilisha na kufikisha ujumbe unaokusudiwa kwa jamii fulani. Hata hivyo, utafiti huu, ulitambua kuwa vifaa hivi vya kiteknolojia, vinaweza kufanya kama uwanja wa marejeleo, makala ya sauti za kilektroniki pamoja na makala yaliyoandikwa kilektroniki yanaweza kurejelewa na mtafiti yeyote yule anayehitaji kuwa na ujuzi unaohusu fasihi simulizi kama vile methali. Aidha njia hii, inaweza kulitattua suala la ukosefu wa marejeleo kama lilivyoelezwa katika changamoto.

Mjala (2000) katika toleo lake la pili katika kitabu chake" dhana ya fasihi", anaeleza kuwa taarif hasa zile zinazohusiana na mambo ya kikale, hayawezi kupatikana hivyo hivyo bila kulitoa jasho. Pia katika maandishi yake, anaeleza kuwa tanzu za fasihi simulizi kama vile methali, vitendawili, haclithi pamoja na ngano huwa ni nadra sana kutolewa na vijana wa enzi ya leo, katika maelezo ya ziada anaeleza kuwa wanajam ii hasa wale wa umri ya 15-40, hawana maarifa ya kutosha kuhusu vifungu hivi vya kifasihi. Somo hili lilivyochunguza mtazamo huu wa Mjala, kwanza likakabiliwa na swala la kiubongo, je, wanajamii hawa hawataki kujifunza vifungu hivi vya kifasihi au hawana pa kujifunzia vifungu hivi ?, lakini kwa mbinu ya mahojiano na wachache wa wanajamii, somo hili liligundua kuwa wanajamii wa enzi ya leo, pengine wameshikiriwa na asasi za sayansi na teknolojia inayohu.::ika na vifaa kama runinga na mitandao ambapo muda mwingi humalizika kwa kupiga gumzo, siasa pamoja na biashara. Kwa mazungumzo pia, ilibainika kuwa kinachohitajika ni kuwatambelea wazee wenye umri zaidi ya 55 kwani ndio wenye maarifa ya kifasihi. Somo hili kwanza likatambua kuwa hii ni mojawapo wa changamoto zinazoweza kukabili methali kutumiwa kama njia ya uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii kwani, vijana hutumia mitanadao na teknojia kinyume cha matarajio, pili somo hili likatambua kuwa hii inawezakuwa mojawapo wa njia za kukabiliana na changamoto hii, kwani kazi za kifasihi kama vile methali zinaweza kuhifadhiwa na vyombo hivi pamoja na kuwasilishwa kwa matumizi ya uwanja huu wa kiteknolojia.

Wallah (1997) akiainisha methali za Kiswahili katika makundi hususani , anatambua kuwa methali za Kiswahili zinaweza kugawanywa katika makundi matatu muhimu yaani, methali za kuelimisha, methali za imani, pamoja na methali za kuonya. Wallah hakutoa mifano ya methali kama alivyoitaja hapo juu. Lakini somo hili lilivyojikita kwa mtazamo wake, likakubaliana na maoni yake kwa kuwa lilibainisha makundi matatu ya methali kama zinavyodhirishwa hapa chini:

Kundi la methali za kuelimisha:

- Pole pole ndiyo mwendo.
- Adui wa mtu ni mtu.
- Akufanyiaye ubaya, mlipe wema.
- Aliyejuu, msubiri chini.
- Asiyelelewa na mamae, hulelewa na ulimwengu.
- Akufaye kwa dhiki ndiye rafiki.

Kundi la methali za imani:

- J itihada haiondoi kudura
- Kucha Mungu si kilemba cheupe
- Kurambaramba ndio kula, kunenepa kwake mola
- Mkataa ya musa hupata ya firauni.
- Msishukuru mja, hamshukuru molawe.
- Mungu hamfichi mnafiki
- Mungu si asumani
- Mwamini mungu si mtovu
- Penye wengi pana Mungu
- Usishindane na kari, kari ni mja wa Mungu

Kundi la methali za kuonya:

- Asiyesikia la mkuu huvunjika mguu.
- Mwenye macho haambiwi tazama.
- Sikio la kufa, halisikii dawa.
- Atakaye maji mtoni, hatukani na mamba.
- Dalili ya mvua ni mawingu.
- Hakuna siri ya watu wawili.
- Kikulacho kinguoni rnwako.

Aidha methali kama zilivyoorodheshwa hapo juu, hazikutolewa na maelezo kamili, walakini ufafnuzi wa methali hizo za juu umetolewa bayana katika sura ya nne (ucharnbuzi na uwasilishaji wa data). Vile vile, kwa mhutasari methali kama zilivyoorodheshwa hapo juu, zinatoa uhakiki kuwa methali zinaweza kubainishwa kulingana na jinsi zinavyotumiwa na jamii husika. Na hata hivyo, methali hizo za juu, utafiti ulibainisha kuwa zina dima kubwa

katika uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii.

Mushi.(2007), akimuunga mkono Mark, anasema kwamba ingawa vifaa na huduma za teknolojia husaidia sana katika kuhifadhi machapisho ya fasihi simulizi, lakini pia huwasilisha kwa upesi vifungu hivyo katika muda mchache na kukamilsha lengo la mchapishi katika muda mchache. Kadhaa wa hayo, Mushi anaeleza kuwa hizi ni nyenzo zinazotumiwa na vijana katika kizazi na enzi ya kisasa na karne zijazo. Kwa vile, utafiti huu uliamua kuongozwa na mambo ya watafiti hawa wawili kwani yalisaidia utafiti huu

kupendekeza njia ya kukabiliana na changamoto ya ukosefu wa marejeleo na uwanja wa methali zinazoweza kutumika na wanajamii katika uimarishaji wa nidhamu baina ya wanajamii.

Sengo (2012), akiandika kuhusu fasihi simulizi, anasema kwamba masomo yanayohusu fasihi simulizi, yaani: methali, nahau pamoja na hadithi hufundishwa tu kwa wanafunzi walio katika viwango vya juu vya elimu kama vile: chuo na ndaki ambapo huwa ni vigumu kwa wanafmnzi katika viwango hivyo, kwani si rahisi kubainisha vifungu hivyo na kutambua ujumbe uliomo, ndiposa Sengo (2012) anapendekeza kuwa lazima vifungu hivyo vingefunzwa kwa wanajamii wangali wachanga katika viwango vya chini iii watambue umuhimu baina ya vifungu hivyo ingali mapema. Hapo ndipo wanajamii huzoeana na maudhui pamoja na ujumbe unaowasilishwa katika vifungu hivyo na kuupokea bila kamili. Jambo lake Sengo lilibainishwa kuwa la muhimu sana katika utafiti huu, kwani kwanza lilitambua changamoto inayoweza kukabili matumizi ya methali kama njia ya ukuzaji wa nidhamu, pia lilipendekeza njia inayoweza kuzingatiwa iii kutatua suala hilo.

Pamela Ngugi (2000): Katika utafiti alioufanya kuhusu *nafasi ya muziki nchini Kenya,* alitoa maelezo kuwa muziki/ nyimbo, kama tanzu ya fasihi simulizi ile zina majukumu mbali mbali ambayo hutekeleza katika jamii. Lengo kuu la fasihi ni lile la kuelimisha na hata kuiburudisha jamii. Ndivyo ilivyo katika nyimbo kwa sababu kupitia kwazo wanajamii huburudika na kuelimishwa. Ni kwa sababu hiyo ndipo makala hii inalenga kuangalia nafsi ya nyimbo zinazopendwa katika fasihi ya Kiswahili. Huu ni utanzu ambao huwafikia watu wengi katika jamii. Kutokana na kutumia lugha ya Kiswahili, utanzu huu, unaweza kueleweka na watu wingi. Nchini Kenya, vyombo vya habari vimeipa fasihi hii nafasi kubwa sana na hivyo basi kuipanua hadhira yake. Hii ni kutokana na sababu kuwa fasihi hii inathaminiwa sana na wengi na ipewe nafasi kubwa katika vyombo vya habari hasa katika redio kwa muda mrefu.

Ni kutokana na sababu hii ndipo tunajaribu kuonyesha nafasi ya muziki katika fasihi ya Kiswahili. Uguncluzi wake Pamela ni wa thamani mno katika kubainisha nafasi ya muziki nchini Kenya, pia uchunguzi wake unapendekeza jinsi muziki na nyimbo zinavyoweza kudumishwa. Ugunduzi wake Pamela Ngugi ulibainisha jinsi muziki unavyoweza kuhifadhiwa na kudumishwa. Vile vile, unatoa majukumu mbali mbali yanayotekelezwa na muziki katika jamii. Ingawa ugunduzi wake Pamela ulihusu nyimbo, lakini maoni yake yalifanyiwa makisio na somo hili letu na kutambua kuwa nazo methali zinaweza kuhifadhiwa

na vyombo vya habari, pia maakisio yaliyofanyiwa na somo **hili** letu, ugunduzi wake Pamela ulitumiwa na mtafiti katika kupendekeza suala la ziada litakalohusu nafasi ya methali nchini Uganda.

SURA YA TATU:

MBINU ZA UTAFITI

3.0 Utangulizi:

Sura hii inahusu jinsi utafiti ulivyofanyika hadi kukamilika kwake, pia sura hii inatambua mbinu pamoja na vifaa vilivyotumiwa na mtafiti katika ukusanyaji wa data zilizotumiwa katika kukamilsha utafiti huu.

3.1 Muundo wa utafiti:

Utafiti huu umeundwa kwa mtindo wa sura. Kwa ujumla, utafiti huu una sura tano. Sura ya kwanza ni ya utangulizi. Kazi yake ya msingi ni kubainisha vipengele vya awali vilivyoweka wazi usuli na tatizo la utafiti na malengo bainifu yaliyoongoza utafiti mzima. Maswail Y utafiti na umuhimu wa utafiti pia umebainishwa katika sura hii. Sura ya pili ya utafiti huu ilionesha jinsi kazi tangulizi zilivyopitiwa na kudondolewa vipengele vyake vilivyochangia kuongoza utafiti huu. Sura ya tatu imezungumzia mbinu na njia za utafiti zilizoongoza utafiti huu.

Sura ya nne lihusu uchambuzi na uchanganuzi wa data za utafiti. Uafiti huu umechambuliwa kwa njia ya mchanganyiko. Nija ya maelezo ilitumika na kufatiwa na rnajedwali. Sura ya tano iliwasilisha ufupisho, muhutasari na mapendekezo

3.2 Enco la utafiti.

Utafiti huu ulifanyiwa kijijini Bugandaro wilayani Rubanda kusini magharibi mwa Uganda.

Kijiji cha Bugandaro kina sehemu mbili, yaani: Bugandaro A na Bugandaro B, na sehemu hizi mbili zilitumiwa na mtafiti katika kukusanya data zilizokamilisha utafiti huu.

Wanajamii, yaani ; wazee na vijana ambao walipatikana katika kijiji Bugandaro walitumid na mtafiti katika harakati za kukamilisha utafiti huu.

Eneo hili lilichaguliwa n mtafiti kwa kuwa lina vikundi vya watu mbali mbali na pia watu wenye uwezo tofauti katika kutambua data za kukamiiisha somo hili. Hata hivyo, eneo hili lilichaguliwa kwa kuwa ilikuwa ni rahisi kuwapata wahojiwa waliochangia katika ukamilifu wa somo hili.

3.3 Mbinu za ukusanyaji wa data.

l-lizi ni mbinu na vifaa ambavyo vilitumiwa na mtafiti katika kukusanya data. Mtafiti alitumia mbinu ya hojaji, mahojiano na matumizi ya maktaba kama ilivyodhihirishwa hapa chini:

3.3.lMahojiano:

Mtafiti alitumia mbinu hii kwa kuuliza rnaswali ya ana kwa ana, simu kwa simu huku data za kusudi zikiandikwa.

Mbinu hii ilitumiwa na mtafiti katika kuuliza maswali ya nyongeza na hiki kilirnwezesha mtafiti kukusanya data nyingi zilizochangia katika kukamilisha somo hili.

3.3.2 Hojaji:

Mtaiti alitumia lugha ya kawaida inayoeleweka katika uundaji wa hojaji, hii ni kwasababu alihitaji taarifa zinazokubalika.

3.3.3 Matumizi ya maktaba:

Maktaba tofauti tofauti zilitembelewa na mtafiti huku akiyasoma makala yenye uhusiano na S01110 hili.

3.4 Utaratibu wa kukusanya data.

Mtafiti aliwafikia wenyeviti wa sehemu za kijiji mbili yaani; A na B. Kwanza alijitambulisha kuwa ni mtafiti aliyefanya utafiti unaohusu dhima ya methali katika ukuzaji wa nidhamu baiila ya wanajamii Kijijini Bugandaro akilenga wilaya ya Rubanda nchini Uganda.

Baadaye, alipewa kitambulisho kutoka kwa wenyeviti hao kilichomsaidia kujitambulisha kwa wanajamii wa vijiji hivyo huku akiwajulisha kuwa ni mtafiti anayefanya utafiti

3.5 Kuhakikisha ubora.

Kila baada ya kutok:a uwanjani kukusanya data, hoja zilirejelewa kuhakikisha kuwa data zilizokuwa zimekusanywa ziliambatana na mada utafiti.

3.6 Uehanganuzi wa data.

Aidha kuna data ambazo zilitolewa kwa lugha ya Kichiga pamoja na lahaja husika, hiki kilimbidi mtafiti kutumia mbinu ya kutafsiri kutoka kwa lugha moja hadi nyingin;

j.

3.7 **Uteuzi wa sampuli:**

Utafiti huu ulitumia wahojiwa sitini (60) mnamo wazee wa kike watano (05), wazee wa kiure watano (05), wanawake wazima watano (05) pamoja na wanaume wazima watano kumi (I 0) kutoka kila kijiji. Kwa vijana, vijana wa kiume watano (05) pamoja na vijana watano (05) wa kike kutoka kila kijiji ndio waliotumiwa kama wahojiwa wa somo hili ndio waliotumika.

Zifuatazo ni umri za wahojiwa waliochaguliwa:

Wazee Wa Kike (Miaka 55 na zaidi)

Wazee Wa Kiume (Miaka 60 na zaidi)

Wanawake Wazima (Miaka 35-50)

Wanaume Wazima (Miaka 35-55)

Vijana Wa Kike (Miaka 18-30)

Vijana Wa Kiume (Miaka 18-35)

Jedwali la 2: Linadhihirisha orodha ya wahojiwa waliohojiwa katika utafiti:

Kijiji	**Wanawake wazee**	**Wanaume wazee**	**Wanawake wazima**	**Wanaume wazima**	**Vijana wake**	**Vijana waume**
Bugandaro A	**05**	**05**	**05**	**05**	**05**	**05**
Bugandaro B	**05**	**05**	**05**	**05**	**05**	**05**
Jumla	**10**	10 + 10 =60	**10** + 10	10 + 10	10 4 + 10	10 + 10

SURA YANNE

UCHAMBUZI WA DATA

4.0 Uehambuzi wa data:

Mtafiti alichunguza na kuchambua data alizokusanya iii ziweze kutumika katika atafiti wake. Na utafiti huu umethamini kuwa data zilizokusanywa ni za kiwingi idadi.

Aidha, kulingana na data zilizokusanywa, utafiti huu ulibainisha kuwa methali huchangia sana au vile huwa na dhima kubwa katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajarnii nchini Uganda. Hata hivyo, kulingana na data zilizokusanywa, utafiti huu ulitambua kuwa methali huchangia katika ukuzaji wa nidhamu kutegemeana na maana, maudhui pamoja na matumizi yake katika jam ii.

Vile vile, methali hizi kama zilivyokusanywa kutoka uwanjani, zilibainishwa katika kategoria tatu maalumu, na kategoria hizo ni pamoja na kategoria ya rnethali za kuelimisha, kategoria ya methali za kuonya parnoja na kategoria ya rnethali za irnani.

Hata hivyo, ikumbukwe kwamba somo hili lilikusanya methali nyingi sana, lakini kwa usampulishaji, methali chache zilitumiwa kusimamia nyingine na vile vile zilibainishwa katika kategoria tatu bainifu kama ifuatavyo:

Jedwali la 3: Linaloonyesha kategoria za methali katika uimarishaji wa nidhamu:

- Kategoria ya methali za kuelimisha.
- Kategoria ya rnethali za kuonya.
- Kategoria ya methali za imani.

Namba	**Kategoria.**	**Asilimia.**
l.	Kategoria ya methali za kuelimisha.	40 %
2.	Kategoria ya methali za kuonya.	35 %
3.	Kategoria ya methali za irnani.	25 %

Jedwali la pili hapo juu, linaonyesha wingi wa methali zilizokusanywa kutoka uwanjani, na wingi wa methali hizo umedhihirishwa kwa kutumia asilimia. Asilimia hizi zirebainishwa kulingana na michango ya kihojaji pamoja na mahojiano ya kithamano yaliyotumiwa uwanjani.Kategoria hizo zimechambuliwa kadhaa kama ifuatavyo:

4.1 Kategoria ya data za methali za kuelimisha:

Kategoria hii ilithaminiwa kuwa na rnethali nyingi ambazo zilichambuliwa na kuangukia katika kategoria ya methali za kuelimisha. Katika methali zilizokusanywa, zilitolewa kwa kutegernea rnkutadha wa kimaana, kimaudhui pamoja na matumizi yake kati.[1]-:.a jamii, na zimedhihirishwa kama ifuatavyo:

Jedwali la 4: Linaloonyesha methali katika kategoria ya kuelimisha:

Namba	Methali katika lugha ya kikiga/ Kingerezo	Tafsiri kwa Kiswahili
1.	Enkora birungi	Mtenda mema hulipwa mema.
2.	Kamwe kamwe nig'wo muganda	Haba na haba hujaza kibaba
3.	Nyantahurira aheirwa yabona.	Asiyesikia la mkuu, huvunjika mguu.
4.	Bugu bugu tiguba muriro.	Haraka haraka, haina baraka.
5.	Empindu nesha ekyebazira.	Mtoto wa nyoka ni nyoka.
6.	Abawe n'ebyawe	Akufaye kwa dhiki ndiye rafiki.
7.	Okwekoreize omugugu niwe agukutuura.	Aliyekutwika, ndiye atakaye kutua
8.	Oyenda akarungyi	Mtaka cha mvunguni sharti
9.	Ndindirize akachumita omukira.	Chelew chelewa, utakuta mtoto si wako.
10.	Mpora mpora ekahisya omunyongororw ahamaizi.	Pole pole ndiyo mwendo.
11.	Omuriro nigurazibwa	Dawa ya moto ni moto.
12.	Eyagw'iire teyamurwa	Maji yakimwagika, hayazoleki.
13.	Omukazi n'endeberera.	Mke ni nguo, mgomba kupa!la
14.	Obwentama yangye ebuzire, nibye embya yawe eneire	Mkamatwa na ngozi ndiye mwizi.
15.	Emirimo ebiri, ekarema empisi.	Kazi mbili zilimshinda fisi.

Maudhui yaliyomo katika methali za kategoria ya kuelimisha, yamebainishwa moja kwa moja na jinsi yanavyochangia katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamii, maudhui ya: wema, uvumilivu, usaidizi uaminifu, kufanya na jitihada, urafiki pamoja na wadhifa ndiyo

k.

yaliyobainishwa kutokana na methali zilizokusany wa uwanjani. Vile vile, methali moja kwa moja zimebainishwa juu ya jinsi zinavyochangia katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamii, na zimedhihirishwa kwa apana kama ifuatavyo:

Enkora birungi ezimurirwa. **Mtenda mema hulipwa mema.**

Methali hii,hutoa maudhui ya ukarimu pamoja na werna, huwaelimisha wanajamii kuwa wakarimu na kutendeana mema wakati wowote ule maishani mwao. Somo hili linathamini kuwa wanajamii wakizingatia maudhui yanayowakilishwa na methali hii, basi nidhamu zinaweza kukuzwa baina yao.

Kamwe kamwe nig'wo muganda. **Haba na haba hujaza kibaba.**

Vile vile, methali hii ya haba na haba hujaza kibaba, huwakilisha maudhui ya subira, na huwaelimisha wanajamii kuwa na subira katika jambo lolote walifanyalo ingawa jambo hilo laweza kuwa na kipato kidogo au hata na. Methali kama hiii itawakabili wanajamii ambao wangekuwa na tamaa ya kuwa na mapato mengi katika muda mchache.

Nyantahurira aheirwa yabona. **Asiyesikia la mkuu, huvunjika mguu.**

Maudhui yanayowasilishwa na methali hii, ni heshima. Hapo basi inawashauri wanajamii hasa vijana ambao wanatolewa na ushauri pamoja na mawaidha kutoka kwa watu wazima iii kwamba wasivuke mipaka na kutenda matendo maovu ambayo yanaweza kuwaumiza maishani mwao. Kwa hivyo, hii ni methali bora ya kuwahimiza na kukuza nidhamu baina ya wanajamii hasa hasa vijana au hata ushauri wote kutoka kwa mtu anayekuzidi umri.

Bugu bugu tiguba muriro. **Haraka haraka, haina baraka.**

Methali " haraka haraka haina baraka, ni methali inayowaelimisha wanajamii kuwa na umakinifu kabla ya kutenda jambo lolote, kabla ya kutenda jambo lolote ni lazima mtu adhihirishe matokeo ya jambo hilo kabla ya kulitenda.

Abawe n'ebyawe **Akufaye kwa dhiki ndiye rafiki.**

Methali ya Akufaye kwa dhiki ndiye rafiki." inatoa maudhui ya kusaidiana ktika hali ya dhiki, ina dhima ya kuwahimiza wanajamii kusaidiana katika hali za utata.

Okwekoreize omugugu niwe agukutuura. **Aliyekutwika, ndiye atakaye kutua.**

Methali hii hasa pengine hutumiwa katika kuhurumiana baina ya wanajamii baada ya kufanyiana kosa fulani. Vile somo hili kimatumizi, lirnegundua kuwa methali hii hutumiwa na wanajamii pengine, watu wazima katika kusameheana makosa fulani waliyoyatendeana.

\ Oyenda akarungyi akehistya. Mtaka cha mvunguni sharti ainame.

Methali hii kimatumizi imegunduliwa kuwa inatumiwa na wanajamii katika kuwatia ule rnoyo wa fanya na bidii iii kujikidhia rnahitaji yao maishani. Hivyo pale, huwaelimisha wanajamii kujifanyia bila kuwanyanyasa wengine.

Mpora mpora ekahisya omunyongororwa ahamaizi. Pole pole ndiyo mwendo.

L

Hasa hasa, methali hii, huwaelimisha wanajamii kutenda mambo huku wakizingatia kanuni fulani au hata kuzingatia kanuni bainifu ili kutimiza mambo fulani katika jamii. Hivyo basi, huwaongoza wanajamii katika kutenda mambo fulani kwa utaratibu bila kumwathiri jamaa mwenzake.

Omuriro nigurazibwa ogundi. **Dawa ya moto ni moto.**

Katika methali hii, somo hili lilibainisha kuwa utata fulani ukiikabili jamii au hata suala likirnkabili raia yeyote yule, asipoe wala atumie njia mwafaka katika kukabiliana na tata hilo.

Omukazi n'endeberera. **Mke ni nguo, mgomba kupaliliwa**

Maudhui ya wajibu ndiyo yanayotokana na methali hii, hata hivyo methali hii h waelimisha wanajamii hasa wanaume kuhusu jinsi wanavyoweza kuwatunza wanawake wao au vile kutimiza wajibu zao karna wanaume familiani.

Obwentama yangye ebuzire, nibye embwa mwizi. yawe eneire ebyoya ?

Mkamatwa na ngozi ndiye

Methali kulingana na somo hili, inatumiwa na wanajamii katika utatuzi wa suala fulani. Hata hivyo, huwaelimisha wanajamii ili kwarnba wakikurnbwa na suala fulani, wasitukane na yeyote yule wamkutapo njiani, wala vazingantie dalili husika katika utatuzi wa suala hilo.

Emirimo ebiri, ekarema empisi. **Kazi mbili zilimshinda fisi.**

Methali hii hasa huafikiana na Bibilia inaposema kwamba kila kitu hufanyiwa katika wakati wake (Ec.3) Na soma linalojitokeza katika methali hii ni kuwa mambo mawili hayawezi kuendeshwa mara moja.

Aidha, data kama zinavyoelezwa katika kategoria ya methali za kuelimisha, methali hizi zimedhihirishwa kimaana, kimaudhui pamoja na kimatumizi. Utafiti huu ulithamini kuwa kila methali kama inavyojadiliwa hapo juu, huwa na dhima mwafaka katika kukuza nidhamu baina ya wanajarnii nchini Uganda.

4.2 Kategoria ya data za methali za kuonya:

Kategoria hii ilithaminiwa kuwa na methali za kuonya. Na methali hizo, ni pamoja na zifuatazo:

Jedwali la 5: Linaloonyesha methali katika kategoria ya kuonya:

Na	Methali katika lugha ya kikiga.	Tafsiri kwa Kiswahili.
I.	Omuto, tasheka burema.	Mcheka kilema, hafi bila kumpata
2.	Nyakwehena akenyampira na'rya.	Mchimba shimo,humu angukia mwenyewe.
3.	Bugu bugu, tiguba muriro.	1-iaraka haraka, haina baraka.
4.	Kurinamanyire eija bwanyima.	Majuto ni mjukuu.
5.	Ow'orya nawe niwe akwita.	-Adui wa mtu ni mtu. -Kikulacho kinguoni mwako.
6.	Muk'asho taba nyoko.	Mama wa kambo si mama.
7.	Ekiniga nikyiniga ebyawe.	1-iasira, Hasara.
8.	Oyine o'mwoyo tasheka esheshe.	Hucheka kovu asiye na jeraha.
9.	Enkonko y'omukyaro tebikira mutauni.	Jogoo la shamba haliwiki mjini.
10.	Enju timuryango.	Nyumba si mlango.
I1.	Akati keinikwa kakiri kabisi.	Samaki mkunje angalimbichi

Methali katika kategoria ya kuonya, zimechambuliwa kutegerneana na miktadha ya maana, matumizi pamoja na maudhui kama zinavyodhihirishwa hapa chini:

Omuto, tasheka burema.

Oyine o'mwoyo tasheka esheshe.

Mcheka kilema, hafi bila kumpata

Hucheka kovu asiye na jeraha.

Uchunguzi wetu umetambua kuwa methali hizi mbili, pengine huendeana moja kwa moja. Somo hili libainisha kuwa, kimatumizi, methali hizi, hutumiwa kuwaonya hasa wale wanajamii ambao huwachekelea watu wenye ulema mwilini mwao. Walemavu huwa hawajihisi hasa wakiishi katika hali ya kuchekelewa na watu wazima. Kwa laan , mtu akimchekelea yule yule mwenye ulemavu, mwishowe huambukizwa na ulemavu huo huo au tofauti. Hivyo basi, somo hili liligundua kuwa hii ni methali mwafaka ya kuwaonya watu wanaochekelea walemavu.

I **Nyakwehcna akenyampira na'rya.**

Mchimba shimo,hum angukia mwenyewe

Somo hili limetambua kuwa methali hii imetungwa kwa mbinu ya kijazanda, ambapo neno 'shimo' linaweza kusimamia shida au utata ambapo methali hii inatuhimiza kuwa mtu anaweza kujitafutia shida au utata unaoweza kumwaathiri maishani mwake. Kimatumizi, metali hii, inatumiwa kuwaonya wanajamii kutojishirikisha katika makundi mabaya ambayo yanaweza kuwa chanzo cha misiba maishani mwao.

Bugu bugu, tiguba muriro.

Haraka haraka, haina baraka.

Katika uchambuzi wa methali hii, somo hili, limebainisha kuwa kuna wakati ambapo wanajamii hutenda mambo kiovyo ovyo bila kujali matokeo ya tendo hilo, hivyo basi somo hili pia limetambua kuwa hii ni methali rnwafaka ya kuonya wanajamii wa namna hii.

I **Kurinamanyire eija bwanyima.**

I **Majuto ni majukuu.**

~_____'___. _____

Somo limebainisha kuwa pengine, kuna wanajamii wanaojuta mwishowe baada ya kuathiriwa na utenzi wa awali, hata hivyo majuto hayo huwa hayana tarajio la kufanyiwa marekebisho wa ila, majuto tu, hapo basi na sorno hili limetambua hii kuwa ni mojawapo wa methali zinazoweza kuwaonya wanajamii wa kategoria hii.

Ow'orya nawe niwe akwita.

-Adui wa mtu ni mtu.

-Kikulacho kinguoni mwako.

J

Pengine, utajikuta kuwa kuna vikundi vya wanajamii ambao ni wenye upendo wa kufa kuzikana, hata hivyo mwishowe, marafiki hawa hugeukiana hali na mambo yanakwenda kinyume. Katika uehambuzi wa somo hili, tulitambua hii kuwa miongoni mwa methali

zinazoweza kutolewa kwa wahusika wa suala hii huku wakionywa kutomwamini mja mwenzako totoro.

Muk'asho taba nyoko. **Mama wa kambo si mama.**

Utafiti huu., umeshatambua kuwa pengine kuna wanajamii kama vile wanaume ambao huwabebesha wajibu mzima mama wa kambo iii kuwalelea watoto wa kambo, kimaumbile mama wa kambo hawezi kumlea mtoto wa kambo kama inavyositahili. Basi ni somo hili ambalo limegundua funzo la kuwaonya mababa ili kuwa mama wa kambo si mama.

Ekiniga nikyiniga ebyawe. **Hasira, Hasara.**

Kulingana na data zilizokusanywa, utafiti huu umebainisha kuwa kuna wanajamii ambao huongozwa na hasira bila kutambua matokeo yanayoweza kutokana na hasira hiyo, uchunguzi huu umetambua hii kuwa methali mwafaka ya kuonya wanajamii wenye fikra kama hizi.

Enkogko y'omukyaro mu ta uni. **tebikira Jogoo la shamba haliwiki mjini.**

Katika ubainishaji wa somo hili, utafiti huu, ulitambua kuwa, mbeleni mwa Mungu, binadamu sote ni sawa wa ila, tumebahatika na vipawa pamoja na wadhifa tofauti tofauti. Mbali na vipawa pamoja na wadhifa tofauti tofauti, utajikuta kuwa tunaishi katika mazingira tofauti ambapo mazingira hayo yanaweza kutegemewa kabla ya shughuli fulani kushughulikiwa. Hapo ni kwamba, lazima tuwe na utaratibu fulani wa kuzingatia, na s01110 hili ;nibainisha methali hii kuwa inaweza kumwongoza binadamu katika suala husika.

Akati keinikwa kakiri kabisi. **Ngozi ivute ingali mbichi.**

Ni ukweli kwamba, chuma kikishapoa, hakiwezi kunyooshwa, vile vile, neno likishatamkwa, haliwezi kurudishwa mdornoni, kirnaakisio na methali hii, somo hili limeshatambua kuwa mtoto asiposhauriwa akiwa mchanga, hawezi kushauriwa akiwa mtu mzima. Mada ya somo hili ikikubaliana na methali hii, ingependa kutumia methali hii kuwaonya wazazi kuwashauri watoto wao wan gal i wachanga.

Baaa ya kuchambua na kuchunguza data zilizokusany wa kutoka uwanjani, somo hili ilibainisha methali kama zilivyoonyeshwa hapo juu katika kategoria ya kuonya katika utambuzi wa dhima ya methali katika ukuzaji wa nidhamu haina ya wanajamii.

4.3 Kategoria ya data za methali za imani:

Kategoria hii ilithaminiwa kuwa na methali nyingi ambazo zilichambuliwa na kuangukia katika kategoria ya methali za imani. Katika methali zilizokusanywa, zilitolewa kwa kutegemea mukutadha wa kimaana, kimaudhui pamoja na rnatumizi yake katika jamii, na methali hizo ni pamoja na zifuatazo:

Jedwali la 6: Linaloonycsha methali katika kategoria ya imani:

Na.	**Methali katika lugha ya kikiga *I* Kingereza**	**Tafsiri kwa Kiswahili .**
I.	Ekibi tikisherekwa	Mungu harnfichi rnnafiki.
2.	Mukarna tarya nguzi	Mungu si asumani
J.	Omukuram Mukama, tiharimu okufeerwa.	Mwamini Mungu si rntovu na kinyume nt sawa.
4.	Enkora birungi ebizimurirwa.	Mtenda rnema hulipwa mema.
[illegible]	Ornugisha gw'omuzeire nigukyira byoona.	Dhali ni bora kuliko mali.
6.	Omugisha gw'omunt azarwa nagwe.	Bahati yako sio ya mwenzio.

Vile vile, somo hili liliunda data kwa kategoria kama ilivyoonyeshwa katika jedwali la 5, na **hii** ni kategoria ya methali za imani. Ni methali chache katika kategoria ya imani, lakini methali hizi zilitambuliwa kuwa na dhima bainifu katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamii nchini Uganda, na methali hizo zimechambuliwa kama ifuatavyo:

Ekii tikisherekwa.	**Mungu hamfichi mnafiki.**
Mukama tarya nguzi	**Mungu si asumani.**
Enkora birungi ezimurirwa.	**Mtcnda mema hulipwa mema.**

Uchunguzi katika somo hili, ulibainisha kuwa methali hizi tatu pengine huendeana, hata hivyo ulibainisha kuwa mtenda maovu, hulipwa maovu. Na hivyo basi, somo hili lilibainisha kuwa kuna wanajamii wanaotenda kinyume cha yale wanayositahili kuyatenda katika jamii. Vitendo hivi pengine huwa ni zao la misiba katika jam ii arnbayo huwakanganya au hata na kuwaumiza wanajamii, walakini somo hili lilibainisha kuwa methali hi?i z " Mungu ham fichi mnafiki". Munge si asumani" na "Mtenda mema hulipwa mema huwafanya wanajamii kujenga ili hofu ya kutoadhibiwa na Mungu, hivyo basi wanaishia wakiongonzwa

na methali za aina kama hii hivyo wanajamii wakiishi pamoja bila kumkosea mwenzake. Kwa mtazamo huu, nidhamu huwa zikidumishwa.

Omukuramya lVInkama, tiharimu okufeerwa.

Mwamini Mungu si mtovu na kinyume ni sawa.

Aidha, somo hili katika uchambuzi wa data zilizokusanywa, lilibainisha kuwa kuna wengi wa wanajamii ambao wange kata tamaa katika shughuli yoyote ile waitendayo, walakini methali kama mwamini Mungu si mtovu, huwasaidia kujenga imani kwamba wanawza kubarikiwa na Mola, hivyobasi methali za aina kama hii zinaweza kutumiwa katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamii kwa kupitia methali za imani.

Omugisha gw'omuzeire nigukyira mali.

Dhali ni bora kuliko byoona.

Utafiti huu umetambua kuwa hasa methali hii huwa na dhima ya kukuza nidhamu hasa kwa mtu yeyote ule anaye wazazi. Basi methali hii husaidia sana katika kuwaheshirnu wazazi, hivyo basi somo hili limebainisha kuwa mzazi akiheshimiwa basi jam ii itakuwa pahali pema pa kuishi.

Omugisha gw'omuntu azarwa nagwe.

Bahati yako sio ya mwenzio.

Vile vile, katika kategoria ya methali za imani, utafiti huu umebainisha kuwa rnethali za kiimani huwa na dhima kubwa sana katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamii. Aidha methali kama hii, kwa undani humlekea mwanajamii katika hali ya kusubiri bahati yake maishani. Methali hii pia humkinga mwanajamii yeyote yule ambaye angekuwa na tabia za uhalifu katika jam ii.

Katika mwisho wa uchambuzi wa data za utafiti huu uliolenga kubainisha dhim ya methali katika ukuzaji wa nidhamu, methali zilibainishwa katika kategoria tatu kuu, yaani: methali katika kategoria ya kuelimisha, methali katika kategoria ya kuonya pamoja na methali katika kategoria ya imani. lngawa methali hizi zilibainishwa katika kategoria tofauti, lakini kategoria hizi zote zililenga kubainisha dhima ya methali katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamii nchini Uganda.

l.

SURA YA TANO

MUHTASARI, HITIMISHO, NA MAPENDEKEZO

5.0 Utangutizi:

Katika sura hii, mtafiti anafupisha yote yaliyochunguzwa na yaliyojadiliwa katika sura z:ilizotangulia. Na baada ya kutoa muhtasari wake, utafiti huu unahitimishwa kwa kutoa mapendekezo kuhusu kazi ya uchunguzi.

Utafiti huu ulifanyiwa jijini Bugandaro.

5.1 Muhtasari.

Kulingana na data zilizokusanywa, somo hili liligundua kuwa methali ni mojawapo wa vyombo maalumu vyenye dhima halisi katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamit. Aidha somo hi!i baada ya kukusanya data kuhusu methali, lilizigawa katika kategoria tatu maalumu, yaani: kategoria ya kwanza, ni methali za kuelimisha, kategoria ya pili, ni methali za kuonya, ambapo kategoria ya tatu, ni methali za imani.

Vile vile, somo hili lilikusanya methali nyingi mno sana na zote hazikuandikwa katika somo hili, lakini kwa matumizi ya mbinu ya usampulishaji, somo hili lilibainisha kuwa methali za kuelimisha ndizo nyingi na huchangia asilimia 40%, methali za kuonya huchangia asilimia 35%, ambapo methali za imani huchangia asilimia 25% katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanjamii nchini Uganda.

Bila shaka. pia iligunduliwa kuwa hutumiwa baina ya kufikisha ujumbe hususani ingawa ujumbe huo unaweza kutokuwa na malengo ya kukuza nidhamu baina ya wanajamii. Ujumbe huo tuseme vile iligunduliwa kuwa unaweza kuwa wa kisiasa, kiafya, kitamaduni au hata wa maencleleo.

Mbali na dhima ya kukuza nidhamu baina ya wanajamii, utafiti huu, uligundua kuwa matumizi ya methali baina wanajamii yanaweza kuwa na clhima ya kukuza lugha yeyote ile iliyotumiwa katika uundaji wa methali hizo zinazotumiwa na wanajamii katika mawailiano yao ya kila siku.

m.

5.2 Hitimisho:

Utafiti huu urnetambua kuwa ingawa methali hizi ziligawanywa katika kategoria tatu, lakini methali hizi zote katika kategoria bainifu, huwa na dhima katika ukuzaji wa nidhamu baina ya wanajamii nchini Uganda.

Hata hivyo, utafiti huu, umetambua kuwa methali hutumika kutegemea hali iliyopo katika jamii husika. Kadhalika, utafiti huu umetambua kuwa methali fulani huwa zinalenga umri fulani ya wanajamii, methali fulani inaweza kmvalenga vijana, watu wazima au hata na wazee katika jamii husika.

5.3 Mapendekezo.

Kutokana na uchunguzi uliofanywa juu ya dhima ya methali katika ukuzaji wa ridhamu baina ya wanajamii nchini Uganda, utafiti huu unapendekeza mapendekezo kwa wanajamii na serikali kama ifuatavyo:

Kwa wanajamii:

Utafiti huu unapendekeza kwamba ili kukuza nidhamu baina ya wanajamii, lazima wanajamii wajaribu iwezekanavyo kutumia methali katika mawasiliano yao ya kila siku.

Kaclhalika, utafiti huu unapendekeza kuwa wanajamii wajaribu kujifunza lugha yao ya kimama huku wakitumia methali husika.

Bila shaka utafiti huu unapendekeza kwamba wanajamii wasitumie methali katika mazungumzo tu, wala wazingatie ujumbe wa kimsingi unaowakilishwa na methali hiyo na jinsi ujumbe huo unavyoweza kuwasaiclia katika maisha yao ya kila siku.

Kwa serikali:

Utafiti huu unatoa pendekezo kwa serikali kupitia wizara ya elimu ili kwamba somo la fasihi liwe mojawapo wa masomo ya lazirna katika viwango vyote vya elimu, kwani utafiti huu umebainisha methali kuwa zinabeba ujumbe maalumu unaoweza kumfaa kila mwana jamii. Utafiti unapendekeza somo la fasihi kwa kuwa methali huwa zinahusishwa katika utanzu wa fasihi, yaani: fasihi simulizi

Mbali na kupitia wizara ya elimu, serikali inaweza kuhimiza wananchi kujifunza methali za jamii yoyote ile nchini, kwani methali hizi zimebainishwa kuwa na dhima kubwa katika ukuzaji wa nidhamu zinazomfaa kiln mwananchi.

5.4 Mapendekezo ya uchunguzi zaidi:

Karna tokeo la utafiti huu, utafiti huu unakubali kuwa haya yanaweza kutokuwa mahitimisho ya wisho. Hivyo basi unapendekeza uchunguzi zaidi kufanywa kuhusu nafasi ya methali katika ukuzaji wa nidhamu nchini Uganda. Vile vile utafiti huu unapendekeza uchunguzi zaidi kufanywa kuhusu dhima ya methali katika kukuza lugha ya mama.

MAREJEO

Fir'egan, R. (1990), Oral Literature In Africa London: Oxford University Press

Jakobson (1974), De Saussaure: Muktadha wa uhakiki wa ushairi, Haijachapishwa.

Madumbala (2017-73). Dhima ya nyimbo: Lake Publishers & Enterprises.

Mark, (2006), Katika warsha, jij ini Kampala Chuo Kikuu Makerere.

Mjala (2000), Toleo la la pili: " Dhana ya fasihi" Heinemann

Mlacha, S.A.K(1985), "Dhima Ya Methali Katika Malezi" Katika Kiswahili 51/1252/2. Dar es Salaam. Tuki

Mushi.(2007), Vifaa na huduma za teknolojia katika fasihi: Dar es Saalam Press.

Mwangi, R.(1970) Kikuyu Folktales Nairobi: Kenya Literature Bureau.

Naomi Kapury, N. (1985), Oral Literature Of Maasai Nairobi: Heinemann.

Ndalu, A.G.K Kingei (1989), Kamusi Ya Methali Za Kiswahili Nairobi: Heinemann.

Odaga, BK. Akivaga, (1982), Oral Literature: A School Certificate Course. Nairobi: Heinemann.

Odaga, B. (1984), Yesterday's Todays: The Study Of Oral Literature, Kisumu: Lake Publishers & Enterprises.

Pamela Ngugi (2000): *Nafasi ya muziki nchini Kenya:* Nairobi Publishers.

Parker C.A.(1974), Aspect Of Theory Of Proverb: Ph.D Thesis, University Of Washington.

Sengo (2012), Unuhimu wa Fasihi simulizi, Mk. Publishers.

Senkoro, FE.M (1982). Fasihi. Dar es Salaam: Press & Publicity Centre.

Traugot, L & Wengine (1980), Linguistic for Students Literature. New York: Brace Harcourt Jovanovich, Ine.

TUKI, UNESCO & SIDA (1990), Kamusi Sanifu na lsimu ya Lugha. Dar es Salamu: TUKl & Education Publishers & Distributors Limited.

Nallah (1997): Uainisho wa methali za Kiswahili: Dar es Saalam Press.

Wikipedia (2018): Fasili Ya Methali: Maktaba Ya Kilektroniki.

Wikipedia (2017): Fasili ya Methali: Maktaba ya Kilektroniki.

VIAMBATISHO

KIAMBATISHO CHAKWANZA 1

Jed wali La 7: Linaloonyesha Mifano Ya Methali Zilizokusanya Uwanjani:

Meat	Maana Ya Methali	Matumizi
Asiyesikia la mkuu huvungika mguu	Asiyefuata ushauri wa wakuu wake, mabaya humpata.	Methali hii inaturniwa kuwaonya vijana iii kuusikia na kuufuatia ushauri unaowapewa na watu wazima
Bahati yako siyo ya mwenzako	Kila mtu ana bahati yake	Tusiwe na hasara k wa bahati za wenzetu kwan i ki la mtu na kheri yake kutoka mbiguni
Aliye juu, mngojee chini.	Anayejitapa ameshafaulu maishani. puncle atafeli.	Methali hii inatumiwa kuwashauri raia iii wasijivune kwa kiwango chochote vafi!po kwa kuwa wakati wowote mambo yanaweza kubadilika na kukuwarudisha mwanzoni.
Usimwamshe aliyelala, ukimwamsha kufanya utalala wewe wewe	Usimkumbushe aliyesahau jambo fulani, maana utalisahau	Inatumiwa kukashifu vijana kutofautia mkondo kwa kuwa nao wanaoweza kuathirika kutokana na tabia za vijana wenzao.
Adhabu ya kaburi, aijuaye maiti.	Taabu na dhiki ya kaburini,aijuaye ni maiti. Aijuaye taabu na dhiki ya jambo lo!ote ni yule aliyehusika nalo.	Methali hii inatumiwa najamii katika utatuzi wa majanga au masuala ambayo yalishughuliwa na mhusika fulanii katikajamii

	wake. Shida inayompata mwenzio huwezi kujua taabu yake maana haikukufika wewe.	
Afadhali dooteni, kama ambari kutanda.	Afadhali kibaya kidogo ulichonacho, kuliko kingi kizuri usichonacho wala huna njia ya kukipata. Hutumiwa kumnasihi mtu akinai na atoshelezeke na alichonacho, ingawaje kidogo.	Methali hii inatufunza kuwa ni vizuritutosheke na kidogo tulichonacho kuliko kutamani na kushughu!ikia vingi vizuri visivyokuwa vyetu. Aliye na tabia ya kutamani vya wenziwe ndiye awezaye kuambiwa hivi.
Mcheka kilema,hafi haijamfika	Si vizuri kumcheka mtu aliye na ulemavu mwilini mwake, usimkejeli wala kumdharau mtu mwenye ulemavu kwani na , wewe pia hali inaweza kukufika.	Methali hii inatumiwa kuwakumbusha wanajamii ili wasimchekelee mtu mwenye ulemavu mwilini mwake kwani ulemavu huu unaweza kumfika mtu yeyote yule mwenye uhai.
Kupotea njia ndiko kujua njia	Ukipoteza jambo lililo na manufaa huku ukielekea kwa jambo lisilo na umuhimu wowote basi utaigundua · baadaye kuwa ul ichokiacha ndicho chenye umuhimu.	Methali hii inawaelimisha wanajamii kwamba ukishughulikia tatizo au changamoto fulani lazima utambue sababu za changamoto hiyo tena.
Mchelea mwana kulia utalia wewe	Ukikataa kumshauri mwanao, atakuliza kwa kutenda kinyume cha matarajio yako humu ,dunian i	Methali huwahimiza wazazi wasiogope kuwatia adabu watoto wao wakiwa wadogo wasije kuharibika wanapokuwa watu waz1ma.
Akufanye kwa dhiki ndiye rafiki	Maana ni kwamba, mtu akikumbwa na dhiki au matata watakaomsaidia kweli ndio wanaoaminika kama marafiki zake	Methali hii hutumiwa katika kumtumia pole mtu aliyekumbwa na shida za aina mbali mbali
Mwenda tezi na omo marejereo	Maana ni kwamba sote duniani	**Meth~J; hii inatumiwa kuwatolea** ~ I

n.

zake

Mwenda tezi na 01110 marejereo ni ngamani	Maana ni kwamba sote duniani tuko sawa kwani tunaweza kushikwa na shida inayotujumuisha kama wanaclunia	Metha!i hii inatumiwa kuwatolea shauri wanadunia iii kwamba wasiwadharau wenzao kwa kuwa wanaweza kushikwa na tatizo moja Ni vizuri tuanzie kwa machache halafv tufke ka yale yenye uzito
Pole pole ndiyo mwenclo	Katika dunia hii, tunajifanyia kutoka kwa urahisi na kufika kwenye mambo yanay oonekana kama yenye utata	Methali hii inaweza kutumiwa katika kuwakumbusha binadamu ili kushirikiana katika kila shughuli duniani
Mganga hajingagi	Mu hawezi kubeba mzigo wake ingawa ni wake	
Simba mwenda pole ndiyo mla nyama	Shughuli za maisha ni lazima zitcndekwe_ kwa uyakinifu wala si vuguvugu	Methali hii inatumiwa kuwaelimisha wanajamii iii wawe na subira ;amia na uyakinifu katika jambo lolote walitendalo
Nyumba si mlango	Katika dhana yoyote, lazima tuwe kushiriki waangalifu iii kwamba tuchunguze	kwa vvanajamii kabl_a ya yanayowazunguka dun ian i
Mpanda ngazi hushuka	Zaidi juu ya jambo kabla ya kuwasilisha Na yule alishapanda kwa kilele msubiri chini	na kutenda masuala Fulani !natumiwa kuwashauri wenye fahari ili wasijivune kwa kiwango choc),ote wafikapo kuwa wakati wowote mambo yakenda yanabadilika.
Mpanda farasi ,vawili,hupasuka	Mambo mengihayawezi kufanyika pamoja na mtu mmoja	Methali hii inatushauri kutotenda kitendo au Jambo Fulani kwa wakati mmoja(jambo moja na hatua zake)
Simba mla watu akiliwa ihuwani?	Ni ajabu gani wakati samba anayewala watu anapoliwa yeye'?	Methali hii hutumiwa kubeba hali kubeba mtu mbaya na mwenye kuwaclhuru wenzake anaposhindwa na kuadhibiwa. Huwa hapana

Mvurnilivu hula mbivu	Kuvurnilia nilakini huwa na malipo kamili	lnatumiwa kuwahimiza wanajamii kuwa wavumilivu katikajambo lolote watakapolifanya.
Mtoto umeleavyo ndivyo akuwavyo	Mwongozo utakaompa rntoto atakaoufua	lnatumiwa kuwashauri wazazi juu ya jinsi ya kuwaelekeza na kuwakuza watoto wema
Mtaka cha mvunguni sharti amame	Vitu vyema hubicti matumizi ya	lnatumiwa kuwaonya wanajamii iii kufanya kazi na bidii hadi watakapokarn ii isha au fikisha ndoto zao
Mwana simba ni simba	Mloto humfanana	lnatumiwa kuwashauriwazazi kuwa mifano mema au kioo cha watoto wao
	Mwendawazimu ni mtu asiye na na hali hii humtikis vile vile anatenda mambo	Watu wasio jali lazima wasikaribishwe na vitu au hali zenye hatari
Sikio la kufa halisikii dawa	Mu akikataa ushauri wenziwe kuhusu jambo fulani kaika shida	Inatumiwa kuwakanya wanajamii ili wawe watu'ivu katika ushauri wowote wanaopewa
	Mwizi anaweza siku siku rudi lakini rnwishowe	Inatumiwa kuwaonya wezi kuachana tabia va wizi
Subira ni ufunguo wa faraja	Jambo jema hutokana na	Kufika kwajambo.jema ni lazima subira iwepo
Tawi kavu kuanguka si ajabu	Aliye na tabia mbaya, k wake kunaweza ar ..	Inatumiwa kuwatolea onyo wanajamii kuachana na matendo mabaya kabla ya kuumizwa
Urnoja ni nguvu utengano ni udhaifu	Umoja ndio alama ya utengano ni alama ya	lnatumiwa kuita umoja baina ya wanajami
vya panzi ni faraja ya kunguru	Kandi moja la wanadamu wakigombana hua ni faraha ya wanadamu kando yao	lnatumiwa kuwakanya wanadamu kuachgna a mizozo

Wema a hauozi	Kuwa mwema haubidi gharama yoyote	Tuwe wema katika hali yoyote tunamoishi
Waache waseme kishaye jwatachoka	Mengi yanaweza kuongelewa juu ya tukio Fulani ya kini, lakini kilele kitafika	Usiwajali wanaokuongelea mengi ::, ' watakurudia na kukuomba msamaha

KIAMBATISHO CHA PILI

2 BAJETI:

Jedwali la 8: Linaloonyesha shughuli na gharama:

Shughuli	**Gharama**
Usafiri	30,000 /=
Uchapishaji wa matini za hojaji	20,000 /=
Vifaa vya utafiti	50,000 /=
Huduma za mtandao	30,000 /=
Uchapishaji wa Tasnifu	50,000 /=
Huduma za simu	20,000 /=
Total	**200.,000** /=

o.

KJAMBATISHO CHA TATU 03

RATIBA

Jedwali la 9: Linaloonyesha ratiba iliyofuatiwa katika utafiti:

BUGANDARO 'A'

MWEZI WA KWANZA	WAHOJIWA	SHUGHULI
WlKI YA KWANZA	-Wanawake wazee -Wanaume wazee	-Kukusanya data kutoka kwa Wanawake wazee na Wanaume wazee -Kuchanganua data zi I kutoka kwa wanawvake wazee na wanaume wazee
WIKI YA KWANZA		
WIK! *YA* PILI	- Wan.awake wazima	Kukusanya data kutoka kwa
WlKI YA PILI	W-a_n_a_u_m_e_,_v_a-zi-n-1a----+-'v\-[1],_'11_1a_'N-ak-'e_w_a_z_in_1_a_p_a wanaume waz1ma	pamoja na wanaume wazima
WIK! YA TATU	Vi_jana wa kike pamoja na vijana wa kiume	-Kuchanganua data zi lizokusanywa -K.ukusanya data kutoka kwa vijana wa kike na kiume -Kuchanganua data zilizokusanywa ikutoka kwa vijana wa kike na kiume.
WIKI YA NNE	MAKTABANI	-Kusoma makala pamoja na kuchanganua data zilizo makabani zenye uhusiano na mada.

BUGANDARO 'B

MWEZI WA PILI	WAHOJIWA	SHUGHULI
WlKI YA KWANZA	-Wanawake wazee -Wanaume wazee	-Kukusanya data kutoka Wan awake wazee na Wanaume wazee
WIKI YA KWANZA	----------	-Kuchanganua data zilizokusanywa kutoka kwa wahawake wazee na wanaume wazee
WIK! YA PILI	-Wanawake wazima -Wanaume wazima	Kukusanya data kutoka wanawake wazima pamoja na wanaume waz1ma
WIK1 YA PILI	----------	-Kuchanganua data zilizokusanywa kutoka kwa wanawake pamoja na wanaume wazima
WIKl YA TATU	Vijana wa kike pamoja na vijana wa kiume	-Kukusanya data kutoa kwa vijana wa kike na kiume.
WIK! YA TATU	----------	-Kuchanganua data zilizokusanywa kutoka kwa vijana wa kike na kiume.
WIKI YA NNE	MAKTABANI	-Kusoma makala pamoja na kuchanganua data zilizo maktabani zenye uhusiano na mada.